

УДК 821.161.2.09

КУПЦОВА Тетяна – кандидат філософських наук, доцент кафедри іноземних мов, Дніпровський національний університет залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна (Україна, Дніпро) (t.kuptsova@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0876-0384>

ResearchID: [H-7586-2018](https://orcid.org/0000-0002-0876-0384)

КОЛІЄВА Ірина – кандидат філософських наук, доцент кафедри іноземних мов, Дніпровський національний університет залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна (Україна, Дніпро) (irinakolieva79@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4232-2994>

ResearchID: [AAF-4144-2019](https://orcid.org/0000-0002-4232-2994)

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4557.2019.44.187330>

Бібліографічний опис статті: Купцова, Т., & Колієва, І. (2019). Гендерна репрезентація архетипного образу відьми крізь призму української літератури. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія», 44, 28–38.* doi: 10.24919/2522-4557.2019.44.187330.

ГЕНДЕРНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ АРХЕТИПНОГО ОБРАЗУ ВІДЬМИ КРІЗЬ ПРИЗМУ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Анотація. У статті досліджено репрезентацію архетипного образу відьми як соціокультурного феномена крізь призму української літератури. Наголошено, що гендерні стереотипи відігравали провідну роль у конструюванні негативного образу відьми. Доведено, що репрезентація гендерних стереотипів ґрунтується на розмежуванні двох гендерів: чоловічого як провідного та жіночого як вторинного, есенціалістськи витлумаченого, що відображає стереотипні уявлення патріархального суспільства. Жінці, що відважувалася йти своїм шляхом, не зважаючи на гнів чоловічих та жіночих соціумів, доводилось нелегко. Образ відьми як носія непримиримої сили доволі актуальний, позаяк заперечує міфи про жіночу беззахисність та безпорадність (риси, що закріплювали соціокультурну другорядність фемінного). Архетипний образ старої жінки в українській міфології та літературі має як позитивний, так і негативний відтінок, тобто мудрість пов'язана з набутим знанням, яке може приводити як до позитивних, так і негативних наслідків. Негативний відтінок архетипу старої виявляється, зокрема, в образі відьми. Багато уваги приділено тому факту, що тенденція демонізації жінок, наділених таємними, містичними, неконтрольованими знаннями (володіли нелегітимними для того часу знаннями, виконували функції акушерок, підвищували витривалість організму, лікували людей), була доволі активною, досить часто перетворюючи жінку, що «відала», тобто знала, на злу відьму. Утвердження гріховності жінки слугувало полі-

тичним догматом для підкорення жінок в патріархальному українському суспільстві. Гендерні стереотипи відіграють велику роль в процесі соціалізації людини; той, хто не відповідає усталеним нормам, зазвичай засуджується соціумом. Наголошено, що особливості гендерно-рольової диференціації залежать від способу підпорядкування гендерним нормам.

Ключові слова: гендерні стереотипи; образ відьми; патріархальне суспільство; архетип; процес соціалізації; українська література.

KUPTSOVA Tetiana – Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Department of Foreign Languages, Dnipro National University of Railway Transport named after Academician V. Lazarian (Ukraine, Dnipro) (t.kuptsova@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0876-0384>

ResearchID: [H-7586-2018](https://orcid.org/0000-0002-0876-0384)

KOLIIEVA Iryna – Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Department of Foreign Languages, Dnipro National University of Railway Transport named after Academician V. Lazarian (Ukraine, Dnipro) (irinakolieva79@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4232-2994>

ResearchID: [AAF-4144-2019](https://orcid.org/0000-0002-4232-2994)

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4557.2019.44.187330>

To cite this article: Kuptsova, T., & Koliieva, I. (2019). Genderna reprezentatsiia arkhetypnoho obrazu vidmy kriz pryzmu ukrainskoi literatury [Gender representation of the archetypical image of a witch through the prism of the Ukrainian literature]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia «Filolohiia» – Problems of Humanities. «Philology» Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 44, 28–38. doi: 10.24919/2522-4557.2019.44.187330 [in Ukrainian].

GENDER REPRESENTATION OF THE ARCHETYPICAL IMAGE OF A WITCH THROUGH THE PRISM OF THE UKRAINIAN LITERATURE

Summary. *The article studies the representation of the archetypical image of a witch as a sociocultural phenomenon through the literature prism. Gender stereotypes played a great role in the formation of the negative image of a witch. Gender stereotypes are based on the division of two genders: a male gender as a leading one and a female gender as a secondary one introduced by the essentialism. That reflects stereotype presentation of the patriarchal society. A woman who found enough courage to follow her own way, despite the anger of male and female societies, had enough difficulties to overcome. The image of a witch, who had an irresistible power, is particularly topical subject as this image denies the myth of a female powerlessness and vulnerability (traits that cemented the socio-cultural secondary role of the feminine).*

In the Ukrainian literature and mythology the archetypical image of an Old Woman has both positive and negative shade of meaning, that is wisdom is connected with the acquired knowledge, which can have either positive or negative consequences. The negative meaning of the archetype of the Old Woman is represented in the image of the witch. Much attention is given to the fact that the tendency towards the demonization of women that possessed unusual, mystical, uncontrolled knowledge (had

illegitimate knowledge for that time, were midwives, treated people and strengthened their health) was a common practice, making such women (who «had a wit») the evil witch quite often. The assertion of the female sin became a political tenet in the process of subordination of women in the patriarchal Ukrainian society. The gender stereotypes played a great role in the process of the socialization of people. As a rule those who do not correspond to the particular norms and standards are condemned by a society.

Keywords: *gender stereotypes; the image of a witch; female; patriarchal society; archetype; the process of socialization; the Ukrainian literature.*

Постановка проблеми. Одним із актуальних напрямів розвитку сучасної вітчизняної культури та літератури є розробка гендерної проблематики, зумовлена як трансформаціями у сфері гендерних взаємин українського суспільства, так і новими глобальними тенденціями, які сформували сучасну парадигму суспільного розвитку. Однак новим тенденціям розвитку протистоять гендерні стереотипи, що ґрунтуються на давно усталених патріархальних уявленнях про рольові функції чоловіка та жінки, про «жіночність» і «маскулітність», котрі впливають із біологічних конструкцій. Трансформаційні процеси в українському суспільстві не можливі без розширення горизонтів сучасного історико-літературного пошуку. Дослідження низки проблем, пов'язаних з архетипними основами формування гендерних стереотипів, засвідчує розвиток вітчизняної гендерної науки й реалізує можливість гендерного підходу для аналізу сучасних соціальних трансформацій. Істотні зміни в розумінні гендерних вимірів людського буття, рух української спільноти в напрямку гендерної рівності потребують виявлення онтологічних причин побутування есенціалістських уявлень, закріплених у гендерних стереотипах. В епоху гендерних трансформацій розгляд образу відьми як носія непримиримої сили доволі актуальний, позаяк заперечує міфи про жіночу беззахисність та безпорадність (риси, що закріплювали соціокультурну другорядність фемінного).

Натомість особливості репрезентації архетипного образу відьми у площині гендерних стереотипів ще не були предметом цілісного відображення в українському науковому дискурсі. Це спонукає до висновку, що дослідження образу відьми як культурного архетипу крізь призму літератури актуальне, позаяк, акцентуючи увагу на метафізичному зрізі процесу формування й розвитку уявлень про соціокультурні аспекти фемінного та на їх онтологічному підґрунті, сприятиме подальшим конструктивним змінам у суспільній свідомості, а також допоможе суттєво розширити проблематику сучасного історико-літературного дискурсу.

Аналіз останніх досліджень. Зрозуміти шлях, який прокладає культура від архетипів чоловічого та жіночого до гендерних стереотипів, стало можливим завдяки розробкам українських науковців. Треба згадати, зокрема, роботи, у

яких здійснено психоаналітичний розгляд чоловічого та жіночого в українських чарівних казках. Особливою важливістю позначена праця О.М. Тиховської «Українська народна чарівна казка: психоаналітичний аспект» (Тиховська, 2001).

В українській культурі виразним прикладом дієвості феміністичної критики, застосованої у процесі аналізу суспільних явищ, є науковий доробок С. Павличко, Т. Гундорової, О. Забужко, Л. Смоляр, М. Богачевської-Хом'як, Т. Воропай та інших. Серед яскравих і глибоких наукових розвідок останніх років про фемінність в українській культурі належить виділити насамперед дослідження О. Кісь і Л. Таран.

Мета статті. Метою статті є цілісний аналіз особливостей вияву архетипних основ гендерних стереотипів в репрезентації образу відьми в українській літературі. Реалізація поставленої мети зумовила необхідність вирішення таких завдань:

- охарактеризувати сучасний стан аналізу проблеми та виявити роль вітчизняної гендеристики в сучасній українській науці;
- уточнити сутнісне наповнення категорії фемінного у соціально-культурному просторі;
- дослідити особливості впливу архетипів на формування гендерних стереотипів у репрезентації образу Поганої жінки.

Виклад основного матеріалу. Хоч сьогодні термін «гендер» функціонує в дуже різних контекстах, проте загалом інтерпретується дослідниками як група понять, що пов'язані зі статевими відмінностями, адже основне розрізнення людей відбувається саме за статтю. При цьому стать як гендерна категорія відрізняється від статі, яка вказує на біологічний аспект людського буття. Тобто гендер є соціокультурним конструктом, який утримує в собі усталену культурою сукупність атрибутів, моделей поведінки, психологічних характеристик, ролей та смислів, вироблених суспільством і приписуваних чоловікам і жінкам як певну сукупність особливих значень (смислів), випрацьованих культурою, відповідно до яких конкретне суспільство відрізняє чоловіків від жінок. Самі ж соціокультурні характеристики, приписувані суспільством на кожному конкретному етапі його розвитку феноменам маскулінного та фемінного, є основою гендерних стереотипів. Гендер, отже, являється способом зняття протилежності стереотипів чоловічого та жіночого в метафізичній єдності статі.

Дослідники зауважують, що причини з'яви гендерних відмінностей треба шукати в соціальних нормах, точніше, у приписуваних ними кожній статі правилах поведінки, а не в природній відмінності чоловічої та жіночої статей. Сукупність норм, яка утримує узагальнену інформацію про якості, що притаманні кожній статі, визначаються як статеві (чи гендерні) ролі (Берн, 2001, с. 31). У процесі соціалізації кожна людська особистість засвоює випрацьовані й пропоновані їй конкретним суспільством уявлення, про те як мають поводити себе чоловіки й жінки, що є прийнятним чи неприйнятним у статево-рольовій

поведінці кожного члена конкретної спільноти. Відхилення від очікуваної суспільством гендерно-рольової поведінки зазвичай засуджується, що спонукає або до «виправлення», тобто повернення у задане суспільством нормативне поле, або до демонстративного порушення гендерно-рольової визначеності нашої поведінки. Виявляючи свою усвідомлену й принципову (стосовно молодого віку особливо) демонстративну незгоду з узвичаєними правилами та нормами соціального буття, індивід намагається змінити нормативне поле культури, закріплене у стереотипах, що часто відіграють роль соціальних норм. Належить загалом зазначити, що Ш. Берн має рацію, вважаючи великим досягненням усталення в науці уявлення про те, що значна частина нашої поведінки прямо залежить від прищепленої у процесі соціалізації гендерної нормативності. Щоб суспільство нас не відторгло, ми намагаємося відповідати соціальним вимогам, приймаємо гендерно-рольову нормативність за спосіб «відповідної» поведінки.

Належить зазначити, що існувала, очевидно, своєрідна «жіноча» ініціація, але сутність її пов'язана не з лімінальними станами, а, кажучи мовою теорії архетипів, з усвідомленням незалежності від материнського архетипу, з асиміляцією руйнівних тенденцій, персоніфікованих в образі негативної Тіні. О.М. Тиховська з цього приводу слушно висноує: *«Асимілювавши власну Тінь (мачуху, злу бабу, відьму, зведену сестру тощо) й установивши тісний зв'язок з власною маскулінністю, Анімусом (принцом, царевичем, графським сином), героїня наближається до осягнення власної Самості, утвердження себе в якості особистості»* (Тиховська, 2001). Дослідниця також відмічає, що іншою передумовою індивідуації героїнь у чарівних казках є подолання негативного Анімуса (Синьобородого пана, розбійника, змія, шарканя, демона, чорта), що відбувається завдяки активним діям героїні або через втручання позитивного Анімуса. На думку багатьох дослідників, героїні на шляху до своєї Самості обов'язково повинні пройти випробування демонічною маскулінністю, представленою негативним Анімусом (Таран, 2007). Цілком слушно наголошує дослідниця архетипів Меррі Хоуп, що саме той факт, що в жінці переважає «зміїна енергія», спричинив виникнення давньої метафізичної концепції про те, що жінки сильніші за чоловіків на тонкому рівні, позаяк у давнину лише небагатьом жінкам-драконам (окрім амазонок і войовниць) вдавалося реалізувати свою драконячу енергію таким чином, щоб отримати визнання в окультних науках і в суспільстві загалом (Хоуп, 2006, с. 144–145).

Архетипний образ старої в українській міфології та літературі має як позитивний, так і негативний відтінок, тобто мудрість пов'язана з набутих знанням, яке може приводити як до позитивних, так і негативних наслідків, зокрема, негативний відтінок архетипу старої виявляється у образі відьми. Стосовно побутування таких уявлень в свідомості нашого народу писав В. Гнатюк, зазначаючи, що на нашій території дуже багато назв «Лиса Гора». Популярність цих місць пов'язана з їхнім обрядовим значенням: народна

свідомість уявляла, що тут відбувалися зборища й ігрища відьом. Під час своїх збіговиськ відьми танцюють навколо вогнища, на якому їх цариця «з ужевою короною на голові» мішає варехою в чортівським котлі вивар із вужів, ропух, гадюк, сердець опирів й різного отруйного зілля, «який опісля відьми й чарівниці розносять по світі людям на отрую, хвороби й смерть» (Гнатюк, 2000, с. 49).

Л. Таран зазначає, що образ відьми у європейських культурах має дві крайні характеристики: це або стара потворна жінка, або навпаки – надзвичайна красуня (Таран, 2007, с. 6). «Відьмацьку натуру» жінки пов'язували з чуттєвістю, яку вона здатна була накидати чоловікові, і він втрачав здатність опиратися і тверезо мислити.

Дослідники стверджують, що в українських казках та легендах, які відображають колективне несвідоме, дівчина до шлюбу і заміжня жінка традиційно відображені не як об'єкт «спасіння», а як самостійні та активні особистості. Саме з відносною самостійністю (фінансовою, діловою тощо) українки існує поширений в фольклорі, літературі і в побуті міфологічний образ відьми, котра зображувалась досить часто як молода або зріла приваблива жінка, а не стара і відразлива Баба Яга, як у російському фольклорі (Кись, 2000). Образ відьми в різних модифікаціях відомий багатьом народам. *«В українсько-білоруських повір'ях цей образ увійшов через посередництво католицької Польщі і тому ввібрав у себе багато західноєвропейських уявлень. У росіян образ відьми-вродливиці не набув такого поширення, як в українців»* (Войтович, 2005, с. 70). Українська Відьма-чарівниця, на відміну від російської, змальовувалась не як деструктивний образ, а як образ з магічними потаємними знаннями, які вона досить часто використовувала для досягнення особистих цілей. Вона зазвичай за допомогою магії чаклунства (або сексуальної) зводила чоловіків з розуму, а отже, роль її була не беззахисною і пасивною, а некерованою й самостійною, така собі дівка-воїн, що уособлювала в собі архетипний образ Анімусу. Важливо, що Анімус включає як позитивні риси (його творчий потенціал може прокласти шлях до Самості), так і негативні (жорстокість, нерозсудливість, стійкі злі ідеї). Вітчизняні історики стверджують, що полювання на відьом, влаштовуване інквізицією на Заході, стало ідіомою, навіть у 21 столітті часто використовуваною як політичний термін. Щодо України, то, за твердженням науковців, відповідних документів, котрі могли б повністю пролити світло на характер взаємин українських відьом з суспільством та законами, недостатньо. Проте Валерій Войтович пише: *«Жінка, яка вміє передбачати майбутнє, знає свій вплив на надприродні сили та вміло користується замовляннями, стала негативною постаттю після прийняття християнства в Україні. Тоді ж склалося уявлення про жінку як джерело гріха, а тому кожну чародійку засуджували до страти: спалювали, топили, закопували у землю разом з чорним півнем, котом або гадюкою. Коли довго не було дощу і настав голод, люди приписували це злим чарам, а тому збиралися гуртом, ловили підозрілих баб і вели на річку чи озеро. Далі скручували їх мотузками, прив'я-*

зували їм на шию важкі камені та кидали нещасних у глибоку воду: невинні у чарівництві зразу ж ішли на дно, а «справжня відьма» плавала на поверхні води разом із каменем. Перших витягували за допомогою мотузок і відпускали на волю; тих, що були визнані відьмами, топили силою» (Войтович, 2005, с. 71). Такий сюжет подибуємо в «Конотопській відьмі» Григорія Квітки-Основ'яненка. Сільська громада зібралася біля конотопського ставка, щоб покарати відьом, бо довго не було дощу. Люди дякують панові Уласовичеві за те, що вирішив розправитися з «винними», тобто відьмами: «Спасибі, пане Уласовичу, що кохаєтесь у старовині. Ще покійний ваш дідусь, пан Опанас, таки Забрюха, нехай над ним земля пером! І той не давав нас зобиджати. Хоч трохи було засуха ухвате, то він зараз за поганських відьом; та як трьох-чотирьох втопить, то де той і дощ озьметься! І усе було гаразд! Що то старовина!» (Квітка-Основ'яненко, 2003, с. 143). У народі існує чимало повір'їв про перетворення відьом на красунь саме опівночі: «Явдоха Зубиха, стара-стара та престаренна! Але старі діди, що вже насилу ноги волочуть, та й розказують, що ще як були вони підпарубочими, так вона вже і тоді така стара була, як і теперечки... І кажуть про неї люди, що вона як удень, то і стара, а як сонце заходить, так вона і молодіє; а у саму глупу північ стане молоденькою, дівчинкою Так вона як помолодіє, то й надіне білу сорочку і коси розпустить, як дівка, та й піде по селу коров, овечат, кіз, кобил, кішок... здоїти...» (Квітка-Основ'яненко, 2003, с. 140).

Популярним серед українців був мотив перетворення красивої жінки у відьму через невдачі та негаразди в особистому житті. Так у «Конотопській відьмі» Домаха Карлючківна «змолоду така була хороша, що й розказати не можна», «личком біленька», «нісочок як у рябця». Багато чоловіків заглядалися на неї, але «перш жадала поповичів, далі спустила на писарів з ратуші, забажала опісля уже і хлібороба, та ба! і лиман не дивиться!» Постарівши, «перейшла жити у пустку, що на леваді над болотом, та й стала чаклувати та людям капості робити!» (Квітка-Основ'яненко, 2003, с. 141).

Тенденція демонізації жінок, що володіли таємними, містичними, неконтрольованими знаннями (володіли нелегітимними для того часу знаннями, виконували функції акушерок, підвищували витривалість організму, лікували людей), була досить поширеною, часто перетворюючи жінку, що «відала», тобто знала, у злу відьму. Не можна не погодитися з дослідницею архетипів Мері Хоуп, яка пише, що перевага кількості жінок серед медіумів та сенситивів – це насправді перенесення в сучасний світ ситуації, що існувала в давнину, коли в кожному селі жила «мудра жінка», яка готувала зілля з трав, давала односельцям поради і нерідко виконувала шаманські функції за допомогою зв'язку з предками. Багатьох таких жінок пізніше назвали «відьмами» – незалежно від того, чи сповідували вони «давню релігію», чи ні, і в руках людини, яка переслідувала політичні чи особисті цілі, таке звинувачення виявлялось смертельною зброєю. Як результат багато жінок, які не заподіяли ніякої шкоди, зустрічали мученицьку смерть (Хоуп, 2006, с. 115).

Українська дослідниця Людмила Таран пише: «Контроль над жіночим тілом, над почуваннями жінки – традиційна прерогатива чоловіків. Жіноче тіло, тілесність – спосіб, яким виражає себе дискурс чоловічого бажання, тобто влада. А коли цю владу над чоловіком перебирає жінка, або, інакше кажучи, чуттєвість, здетонована жінкою, починає керувати ним, він губиться. І пояснює це відьмацькою природою конкретної жінки» (Таран, 2007). Ця тема червоною ниткою проходить через оповідання «Природа» Ольги Кобилянської.

Міська панянка – представляє яскравий архетип Анімусу, бо «її по природі сильна істота домагалась чогось більшого, “як кімнатної краси” та супокійного розпеченого життя... Боротьбу любила так, як любиться пишні, багаті красками картини та оп’янюючу музику, і так само вона її уявляла. Іноді опановувала її невиразна жадова чувства побіди...» (Кобилянська, 2008, с. 169). Саме ці її риси і привабили молодого гуцула, так само, як і її незвичайна зовнішність: «...було в неї руде волосся, що у русинів рідкість,... Її очі великі, трохи нерухомі і вогкі...». Закохавшись в панянку з першого погляду, він сприймає свої почуття як наслідок чарів: «Як стій стало йому все ясно. Вона відьма...відьма!! О свята мати божжа!.. О всі святі! Куди він тут заліз? Із ким він мав діло?! Не дурно в неї червоне волосся. Не дурно від неї пахло зіллям. Не дурно вона була така чудово гарна...» (Кобилянська, 2008, с. 186). Не можна не погодитись з Л. Таран, що «амплітуда почувань героя – від зачудування, зачарування, мало не обожнення, – до прокляття й агресії. І міфологізована патріархальна свідомість “пояснює” гуцулові причину спалаху його чуттєвості як вияв чогось нечистого, бо непоясненого, неконтрольованого чоловічим раціо» (Таран, 2007, с. 9).

Досить часто сприйняття жіночої відьмацької природи було показником «цілком конкретної політики». Показовим в цьому плані є образ Параскіци з твору Михайла Коцюбинського «Відьма». Параскіца не вписувалася в соціальні норми сільської громади, бо «була негарна» і відлюдкувата, «тиха і сумирна». До того ж мачуха ненавиділа її і разом з Тіткою Прохіра та іншими односельцями звели наклеп, буцімто Параскіца – відьма. Селянам не важко було повірити в таку плітку, бо вже, як згадувалось вище, дівчина була тихою, майже ні з ким не спілкувалася, тобто була не така, як всі. Позаяк здавна популярним сюжетом в Україні було доїння відьмами корів, отож і вигадали, що причиною того, що тітчина корова «схудла, не дає молока, не підпускає навіть до себе», була Параскіца (Коцюбинський, 1981, с. 258). І до цього життя дівчини було нелегким, «досада закипала на серці Параскіци і пекучими слізьми спадала з сірих, олив’яних, отаких самих, як ті олив’яні ложки, що лежать в миснику, очей», «знесилена муками безпомічної розпуки, з мокрим од сліз обличчям, з розпущеними косами, німіла Параскіца десь в кутку на лаві» (Коцюбинський, 1981, с. 262). Навіть її рідний батько повірив людям, а не дочці: «Хто його зна! Адже ходить лихо по людях... Він ніколи не сумнівався в існуванні відьом на світі, і тепер мороз хапав його за плечі од одної

думки, що його рідна донька – відьма» (Коцюбинський, 1981, с. 265). Життя дівчини перетворилося на пекло, сільська громада щодня додавала нові вигадані версії на підтвердження того факту, що дівчина – відьма: «Глуха Маріора клялася й божилася, що бачила Параскіцу на журавлі од колодязя: стояла вночі проти місяця і все щось наче сіяла на землю» (Коцюбинський, 1981, с. 266). Яких тільки знущань і принижень не зазнала дівчина! Але найпринизливішим був кульмінаційний момент, коли все село прийшло подивитися, чи є в Параскіци відьмацький хвіст: «Тут Параскіца нестямилася, як всі спідниці її опинились на голові в неї, а сильні руки повалили її на ліжко. Параскіца хрипіла та борсалась, мов звір у пастці, під важким тілом глухої Маріори, і лиш інколи, як виск недорізаного поросяти, вибивався з-під спідниць розпачливий протест Параскіци» (Коцюбинський, 1981, с. 276). Полегшення приходить тільки тоді, коли селяни впевнилися, що дівчина – не відьма: «Вона поспішно випутала голову із спідниць, і хоч лице її горіло від сорому, серце радісно тріпало в грудях і якийсь солодкий спокій розлився по всій її істоті: вона тепер напевне знала, як і всі люди, що вона не відьма» (Коцюбинський, 1981, с. 277). Ключовою є фраза «як і всі люди», бо саме вона підкреслює думку про те, що гендерні стереотипи відіграють велику роль в процесі соціалізації людини: той, хто не відповідає установленим нормам, здебільшого засуджується соціумом. Особливості гендерно-рольової диференціації залежить від способу підпорядкування гендерним нормам. Ш. Берн виділяє три такі способи: поступливість, спричинена намаганням уникнути соціального осуду чи покарання, хоч сама норма не приймається людиною; сприйняття, тобто згода з запропонованою нормативністю: ідентифікація, коли людина повторює дію рольової моделі (Берн, 2001, с. 40–41).

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Адекватне відтворення гендерних стереотипів вітчизняної культури передбачає не лише інтерпретацію літературних текстів, але й розгляд культурних контекстів, в яких створювався та функціонував той чи той концепт. У культурному просторі України стосунки між статями займають вагоме місце. Також важливим є те, що гендерна асиметрія, яка пронизує всі ланки українського суспільства, свідчить про живучість патріархальних стереотипів. «Чоловічий» та «жіночий» світи в культурі та літературі протиставляються один одному. Чоловіче домінування ґрунтується на християнській концепції створення світу, згідно з якою чоловічий початок (перша людина Адам) постає як домінуючий, а жіночий (Єва) – як пасивний і підлеглий. Андроцентрична картина породила уявлення про жінку як джерело гріха. Тож у християнській традиції першою відьмою можна назвати Єву, позаяк вона не вписувалася в біблійний ідеал жінки, не підкорилася моделі поведінки, затвердженій Богом, а отже, стала джерелом гріха і зла. Утвердження гріховності жінки стало політичним догматом для підкорення жінок у патріархальному українському суспільстві. Позаяк відьма була носієм жіночої незалежності й непримиримої сили, що не відповідало

патріархатним нормам поведінки жінки, вона представляла небезпеку для соціуму. Образ такої жінки був втіленням зла, в літературі актуалізувалися її негативні риси характеру та особливості поведінки, відображаючи небезпечні для чоловіків жіночі риси та характеристики. Тим самим наголошувалося на значенні архетипних зв'язків жінки з природою та природним початком.

Суттєво, що відображення архетипних основ гендерних стереотипів має стати невід'ємним складником вітчизняного гуманітарного дискурсу, за допомогою чого українська спільнота здатна не лише осмислювати своє буття, а й здійснювати культурну трансформацію базових моделей маскулінного та фемінного.

Література

- Берн, Ш.** (2001). *Гендерная психология*. Санкт-Петербург: Прайм – ЕВРОЗНАК.
- Войтович, В.** (2005). *Українська міфологія*. Київ: Либідь.
- Гнатюк, В.** (2000). *Нарис української міфології*. Львів: Інститут народознавства НАН України.
- Квітка-Оснoв'яненко, Г.** (2003). *Українські повісті*. Харків: Веста: Видавництво «Ранок».
- Кись, О.** (2000). Українська ведьма (ескіз соціального портрета). *Гендерные исследования*, 5, 274–285.
- Кобиліяньська, О.Ю.** (2008). *Вибрані твори: повість, оповідання (Класики української літератури)*. Київ: ІНТЕЛЕКТ-АРТ.
- Коцюбинський, М.М.** (1981). *Твори. Т. 1: Повісті та оповідання*. Київ: Наук. думка.
- Таран, Л.** (2007). *Жіноча тілесність у вибраній малій українській прозі та графіці кінця ХІХ – початку ХХ століття*. Київ: Грані-Т.
- Тиховська, О.** (2001). *Українська народна чарівна казка: психоаналітичний аспект*. Ужгород: Гражда.
- Хоуп, М.** (2006). *Суцність жєницины: єє сила, тайна, архетипы. Ее богиня*. Москва: ООО Изд. дом «София».

References

- Bern, Sh.** (2001). *Gendernaia psikhologiiia [Gender psychology]*. Saint Petersburg: Praim – IeVROZNAK [in Russian].
- Voitovych, V.** (2005). *Ukrainska mifolohiia [Ukrainian mythology]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- Hnatiuk, V.** (2000). *Narys ukrainskoi mifolohii [The essay of the Ukrainian mythology]*. Lviv: Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Kvitka-Osnovianenko, H.** (2003). *Ukrainski povisti [Ukrainian stories]*. Kharkiv: Vesta: Vydavnytstvo «Ranok» [in Ukrainian].
- Kis, O.** (2000). *Ukrainskaia vedma (eskiz sotcialnogo portreta) [The Ukrainian witch]. Gendernye issledovaniia – Gender studies*, 5, 274–285 [in Russian].
- Kobylianska, O.Yu.** (2008). *Vybrani tvory: povist, opovidannia (Klasyky ukrainskoi literatury) [Selected works: Story, small story]*. Kyiv: INTELEKT-ART [in Ukrainian].
- Kotsiubynskyi, M.M.** (1981). *Tvory. T. 1: Povisti ta opovidannia [Works. Vol. 1: Stories and small stories]*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

- Taran, L.** (2007). *Zhinocha tilesnist u vybranii malii ukrainskii prozi ta hrafitsi kintsia XIX – pochatku XX stolittia [Female corporality in the selected small Ukrainian prose and graphics at the end of the XIXth – beginning of the XXth century]*. Kyiv: Hrani-T [in Ukrainian].
- Tykhovska, O.** (2001). *Ukrainska narodna charivna kazka: psykhoanalitichnyi aspekt [Ukrainian folk magic fairy tale: psychoanalytical aspect]*. Uzhhorod: Hrazhda [in Ukrainian].
- Khoup, M.** (2006). *Sushchnost zhenshchiny: ee sila, taina, arkhetypy. Ee boginia. [Essential Woman: Her strength, mystery, archetypes. Her goddess]*. Moscow: ООО Izd. dom «Sofia» [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 10.12.2019 р.